

Din, Göçmenler ve Entegrasyon

Tuomas MARTIKAINEN*
Çev. Nebile ÖZMEN**

Batı toplumlarındaki göçmenlerin dinî faaliyetleri, son on yıl boyunca, araştırmacıların giderek artan ilgisine mazhar olmuştur. Açıkça belirtilmiş olmamasına rağmen, temel ilgi alanlarından biri, göçmenlerin özellikle yerel ve ulusal toplumlara entegrasyonunu etkileyen kültürel, etnik ve dinî geçmişlerinden kaynaklanan davranış biçimleridir. Özellikle Avrupa'da ilginin çoğu müslüman topluluklara yönelmiştir (meselâ; Haddad & Smith, 2002; Nielsen, 1995), fakat diğer dinî gelenekler ile ilgili çalışmalar da artış göstermektedir (meselâ, Baumann, 2000; Knott, 1997; Min & Kim, 2002). Buna mukabil, göçmen yerleşimi ve entegrasyonu sadece nadiren gündeme getirilmekte veya geniş müzakarelere konu olmaktadır (şu iki yazar istisnadır: Baumann, 2000; Rex, 1996).

Dinî araştırmalarda entegrasyon ile ilgili kuramsal açıklığın olmamasının önemi yoktur, çünkü göçmen alan toplumların tümü, entegrasyon sürecini etkileyen, kendilerine has kültürel, yapısal ve politik niteliklere sahiptir. Üstelik göçmenlerin, bu olguyu daha da karmaşıklaştıran, epey farklı göç nedenleri ve çeşitli geçmişleri bulunmaktadır. Uluslararası göç, bir olgu olarak, batı toplumlarını da farklı şekillerde etkilemektedir ve bu olgu gittikçe karmaşık bir hal almaktadır (Castles & Miller, 2003: 1-9). Bundan dolayı, bu kesin millî-sınır varsayımlarının, düşünceyi ilk bakışta görünenden daha çok yönlendirdiği düşünülebilmektedir. Kavramsal açıklama, dinin farklı ülkelerdeki göçmen nüfus arasındaki rolü üzerine karşılaştırmalı analizlere daha fazla zemin sağlayacaktır. Bu nedenle, göçmenlerin dinî aktiviteleri ve entegrasyon konusundaki özel nitelikleri kadar genel niteliklerine de, özellikle dinin sıklıkla entegrasyon sürecini etkileyen temel bir faktör olarak tanımlandığına dikkat edilmelidir. Hatta uzun zaman sonra dil ve diğer kültürel görünümünün rolü azalırken, dinî kimlik ve cemaatler, göçmen kuşaklarının en dirençli nitelikleri olmayı sürdürmektedirler (Baumann, 2002: 95-98; Warner, 1998).

Göç çalışmaları ve etnik araştırmalarında, göçmen yerleşimi ve entegrasyonu konusundaki teorik tartışmalarda, erken dönemlerdeki asimilasyon teorileri,

* Tuomas MARTIKAINEN, *Religion, Immigrants and Integration*, AMID (AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark) Working Paper Series 43/2005, Published by: AMID Aalborg University s.1-13'ten çeviri yapılmıştır.

** MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

yerini çağdaş çokkültürcülük teorilerine bırakmış bulunmaktadır. Oysa bundan önce, hem millî politikalar hem de kuramsal düşünceler, asimilasyonu entegrasyonun son aşaması olarak kabul etmekteydiler, son zamanlarda, araştırmacıların yanı sıra, birçok devlet de göçmen yerleşimi ve ev sahibi toplum arasındaki ilişkilerin daha karmaşık olduğunu kabul etmektedir. Bu yön değiştirme, büyük ölçüde 1960'lardan itibaren batı toplumlarında etnik çeşitliliğin gelişmesine yol açan uluslararası göçün değişen yapısının bir yansıması sonucu gerçekleşmiştir. (Castles & Miller, 2003; Kivisto, 2002). Sırasıyla, çokkültürcü yaklaşım, kültürü gerekli gördüğünden dolayı, postmodern düşünürler tarafından eleştirilmektedir. (Featherstone & Lash, 1999). Globalleşme tartışmaları, (meselâ; Appadurai, 1996; Held ve diğerleri, 1999), uluslararasılık tartışmaları (e.g., Hannerz, 1996; Levitt, 2001) ve diaspora tartışmaları da (e.g. Cohen, 1997; Wahlbeck, 2002) bu endişeye eklenmiştir ve göçmen yaşamlarının global gelişmeler ve uluslararası bağlantılarla birçok yönden iç içe geçtiği gösterilmiştir.

Bu makale, din, göçmenler ve entegrasyon arasındaki ilişkiyi müzakere edecektir. Aşağıda görüleceği gibi, ilk olarak entegrasyon kısaca tanımlanacaktır. İkinci olarak, göçmenlerin yeni bir ev sahibi topluma yerleşimi sürecine değinilecektir, sonra da dinin bu sürece kendine özgü etkisi ele alınacaktır. Bu bölümde aynı zamanda din ve göçmen yerleşimi üzerine önceki bulgularla ilgili tartışma da yapılacaktır. Üçüncü olarak makale entegrasyon sürecini daha iyi anlamanın yolları üzerine bir tartışma ile bitirilecektir böylece, Batı'da göçmenlerin dinî faaliyetleri üzerine süregelen tartışmalara yeni bir ışık tutulabilmektedir. Makale, globalleşme ile ilgili konulardan, medyanın rolü ve farklı göçmen kuşaklarının deneyimlerinden geniş kapsamlı bahsetmeyecektir. Bu bakış açılarına makalenin ilerleyen kısımlarında yer verilecektir.

Entegrasyon

Göçmenlerin yeni ev sahibi topluma yerleşmeleri süreci hakkında çok sayıda teorik model bulunmaktadır. Bunların bir kısmına aşağıda temas edilecektir; fakat bu bölümün temel hedefi, entegrasyon süreci ile ilgili çeşitli odak noktalarının yerini saptamak amacıyla bir proje sunmaktır. Bu konu ile ilgili araştırma literatüründe, burada ele alınan "entegrasyon" (integration) gibi birkaç kavram daha kullanılmaktadır. En çok bilinen kavramlar arasında "asimilasyon" (assimilation) ve "akkültürasyon" (acculturation) bulunmaktadır. Fakat ayrıca, "çokkültürcülük" de günümüzde yaygın bir kavramdır. Çeşitli görüşler oldukça farklı içeriklere sahip olsa da, fakat aslında bunlar, yeni gelenlerin, bir ulus-devlet gibi mevcut bir sosyo-politik topluluğun üyesi olma sürecini açıklamaktadır. Çoğu zaman bu görüşler, süreçten beklenen sonuç hakkında normatif düşünceleri ifade eder. (genel bir tartışma için bakınız: Bloch, 2002: 80-98; Castles & Miller, 2003: 21-49; Kivisto, 2002: 13-42; Rex, 1996). Bununla beraber, açık seçik yalıtma politikaları, entegrasyon tartışmasında hesaba katılmalıdır, öyle ki

toplumun ana görüşünü bir kenara bırakırsak, bu, bütün göçmenlerin ev sahibi toplumun tam üyesi olmak istememeleri veya kabul edilmemeleri kaçınılmaz durumudur. Bu tür grupların örnekleri köleler, misafir işçiler, yasadışı göçmenler ve marjinal dindar gruplardır. Bununla birlikte, onlar bile çeşitli şekillerde toplum içinde özgürce örgütlenmişlerdir.

Öncelikle, etkili olan iki eski teoriye bir göz atalım ve daha sonra bunların nasıl eleştirildiğini görelim. Chicago Sosyoloji Okulu 1920'lerde, göçmen yerleşimi hakkında klasik bir yaklaşım sergiledi. Bu yaklaşım, entegrasyonu veya kendi terimleri ile asimilasyonu, "ırk ilişkileri döngüsü" diye adlandırılan dört dereceye ayırmıştı. Bunlar, temas, çatışma, uyum ve asimilasyondur. Bu döngü, bazı dış faktörler engellemediği müddetçe kaçınılmaz bir surette meydana gelen, evrimsel bir modeldi. Asimilasyon son merhalede etnik gruplar arasındaki farklılıkların yok olmasını gerektirmekteydi. Özellikle milletler arası evlilik önemli görülmekteydi. Bu model Amerikan Erime Potası (melting pot) düşüncesinin bir ifadesi idi. Milton Gordon, *Assimilation in American Life* (1965) adlı eserinde, asimilasyonun yedi evresi ya da düzeyi olarak bilinen farklı bir model önerdi. Bu evreler kültürel veya davranışsal asimilasyon, yapısal asimilasyon, evlilikle asimilasyon, kimlik açısından asimilasyon, tutumsal kabullenme (önyargının ortadan kalkması), davranışsal kabullenme asimilasyonu (ayırıcılığın yok olması) ve yurttaş olma yoluyla asimilasyondur. (Kivisto, 2002: 27-29).

Sonraki araştırmalar, evrimsel bakış açılarından dolayı bu teorileri eleştirmişlerdir. Bu modeller aynı zamanda, açıkça veya dolaylı olarak göçmenlerin sonunda asimile olacağı homojen bir toplum fikrini barındırmaktadırlar. Özellikle 1960'lardan itibaren, bu sorunda tam anlamıyla dikkate alınmayan etnisitenin, sosyal ilişkilerde ve kelimenin tam anlamıyla asimilasyonda, daimî bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Milton Gordon her ne kadar yapısal özellikler içinde gündeme getirse ve her iki durumda da "entegre olmama" ihtimali söz konusu olsa bile, bu modellerin entegrasyonun olası sonuçları konusunda olduğu kadar, ev sahibi toplum hakkında da fazlasıyla statik bir resim sundukları görülmektedir. Bugün entegrasyon, gerek muhtemel sonuçları bakımından, gerekse de ev sahibi toplum açısından çok daha karmaşık bir süreç olarak görülmektedir. (Bloch, 2002: 80-82).

Aşağıda önerildiği gibi, ben entegrasyonu, 'benzer olmak' üzerine vurgular konusunda hem asimilasyon hem de akkültürasyon (kültürel etkileşim) olarak, genel anlamıyla kullanmayı tercih ediyorum. Öte yandan 'çokkültürcülük' (multiculturalism) farklılığa daha fazla vurgu taşır. Bu bağlamda entegrasyon, bireysel göçmen veya göçmen grupların, yeni ev sahibi toplumun farklı sosyal alanları ve bölümlerine dahil olmaları süreci olarak tanımlanmıştır. Entegrasyon hem göçmenlerin hem de ev sahibi toplumun birbirleriyle etkileşimlerinin bir sonucu olarak yeni durumlara uymaları yolu ile gerçekleşen iki yönlü bir süreçtir. Entegrasyonun uluslararası boyutları da bulunmaktadır.

Göç, toplumun tüm alanlarına etkide bulunma potansiyeline sahiptir. Bunlar burada, entegrasyonun kültürel, yapısal ve politik alanları olarak ele alınacaktır. **Kültürel entegrasyon**, hem göçmenlerin ve göçmen topluluklarının yerel değerlerle, kurallarla ve davranış modelleriyle ilişkisi ve uyumu, hem de ev sahibi toplumun göçmenlerin kültürel hayatlarının tezahürlerine yönelik oluşturduğu reaksiyonlarla alakalıdır. Kültürel entegrasyonun mekânı sivil toplumdur ve -günümüz dünyasında- gitgide artarak medyadır. Başarılı ve olumlu kültürel entegrasyon kendini açıkça güçlü etnik ilişkilerde gösterir. **Yapısal entegrasyon** aracılığı ile göçmenler farklı sektör, kurum, kuruluş ve organizasyonlara girmeyi başarırlar ve kendileri de bu kurumların paralel formlarını yaratırlar. Bu tür sektörler, kurumlar ve organizasyonlar, ekonomi, eğitim, siyasi partiler ve dinî toplulukları içermektedir. Yerel işgücü piyasasında ortaklık, yapısal entegrasyonun en önemli göstergelerinden biridir. Aynı zamanda, etnik- içi örgütlenmelere bilim adamları (meselâ, Baumann, 2002; Castles & Miller, 2003: 228-229) tarafından önemli bir rol atfedilir. **Politik entegrasyon** ise devletin göçmenlerle işbirliği yollarını ifade eder. Belli başlı konular, ev sahibi topluma bütünüyle katılımı gerektiren, vatandaşlık elde edebilme ve diğer yasal hakları kapsamaktadır. Böylece göçmenlerin kendilerinin politik karar vericiler durumuna gelmeleri de aynı derecede önemlidir. Ayrımcılığa karşı yasa yapmak kadar, vatandaşlık elde etme ile ilgili imkânlar veya sınırlılıklar da politik entegrasyonun parçasıdır. (Meselâ, Kivisto, 2002).

Entegrasyonun bu şekilde tanımlanması, sürecin sonuçları bakımından tarafsız bir tanımlamadır. Vurguların, büyük çaplı göçün gerekliliği üzerinde yoğunlaşması, daima her toplumda kargaşa yaratır ve bu kargaşa bir şekilde uğraştırıcı olur. Entegrasyon genellikle toplumun genelinin görüşünün ötesinde olduğundan, zaman zaman gerginlikler ve çatışmalar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar en iyi, iki yönlü uyumun doğal nedenleri şeklinde anlaşılabilmekte ve hoş karşılanmayan sonuçlara neden olmasını, mümkün olsa bile zorunlu kılmamaktadır. Fransa'da başörtüsü kullanan müslüman kadınların ülkede büyük siyasi bir tehdit olarak algılanması, dinî kaynaklı çatışmaya çağdaş bir örnektir. Bu bağlamda ev sahibi toplumun homojen bir birlik olmadığını da hatırlamak gerekir. Ev sahibi toplum daima çeşitli şekillerde fakılaşmıştır bundan dolayı göçmenlerin entegre olmasında 'ev sahibi toplum' tekil değildir. Gerçek şu ki, entegrasyonun daima öyle ya da böyle bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir, bunun toplumun geneline göre olması da şart değildir. (Bloch, 2002: 82). Göçmenler, etnik gruplar içinde, belirli soysal sınıf içinde veya sosyal refah sistemi içinde alıcı statüsünde eşit bir şekilde iyi entegre olabilirler. (Kamali, 1997). Göçmen toplulukların diasporada yaşayabilmeleri veya önemli ulusasını boyutlara sahip olabilmeleri, bu nedenle de, referanslarının temel dayanaklarından bir kısmının söz konusu olan devletin dışında bulunabilmesi konuyu daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. (Wahlbeck, 1999)

Ashında, göçmenler hem bireysel olarak, hem de grup halinde, ev sahibi toplumla arzu ettikleri düzeyde etkileşim tercihi yapabilmektedirler. Castles ve Miller (2003: 236-238) genellikle görülen üç farklı entegrasyon şeklini açıklamışlardır. Birincisi, göçmenlerin bir kısmının genel nüfus ile kaynaşması meselâ Avrupa Birliği ülkelerindeki ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki, Avrupa kökenliler bu guruba dâhildir. Yine bu grup, ev sahibi toplumda, varolan marjinal bir grup içinde (yani, alkolikler, uyuşturucu kullananlar veya bir suçlu alt kültür arasında) sosyalleşenleri de içermektedir. İkincisi, etnik topluluklar şeklindeki yerleşimcilerin bazılarıdır. Oysaki etnik gruplar, başlangıçta, ırkçılık ve ayırımcılıktan dolayı oluşturulmuşlardır. Söz konusu gruplar bugüne kadar tam vatandaşlık haklarına ve eşit fırsatlara sahip olagelmışlerdir. Kuzey Amerika'daki Bazı Avrupa kökenli gruplar, bu grupların örneklerini oluşturmaktadırlar, yani İtalyanlar ve Polonyalılar ve bir de İngiltere'dekiler yani İrlandalılar'dır. Üçüncüsü, göçmenlerin etnik azınlıklardan oluşan bölümüdür. Bunlar, en dezavantajlı insanlar arasındadır ve ırkçılık, yetersiz yasal statü ve genel toplumdan ayrı tutulma deneyimlerini paylaşmaktadırlar.

John Berry göçmenlerin akkültürasyonu (kültürel etkileşimi) hakkında sosyopsikolojik bir model oluşturmuştur. Beryy'ye göre, göçmenler dört farklı akkültürasyon stratejisi benimseyebilirler: asimilasyon, entegrasyon, separation (ayırışma) ve marjinalleşme.¹ Asimilasyon, kişinin önceki kimliğinin yerine, yeni ev sahibi toplumun kimliğini ikame etmesidir. Entegrasyon ise, kendi etnik kimliğini sürdürmekle beraber, eş zamanlı olarak hâkim kültürün bakış açılarını kazanma kapasitesini gösterir. Separation ile grup hem kendi kültürünü kaybetmemekte, fakat hem de hâkim olan kültürle de iletişim kurmak istememektedir. (Segregation toplumun dışlama politikasını gösterir.) Marjinalleşme ise birinin kültürel geçmişini yitirmesini, fakat aynı zamanda hâkim kültüre girmeyi de reddetmeyi ifade eder. Berry'nin modeli basitleştirilmiş varsayımlar üzerine temellenmiş olmakla eleştirilmektedir, bu model yine de, haklı olarak göçmenlerin kendi seçimlerini yapmaları konusundaki kapasite ve araçlarını göstermektedir. (Bloch, 2002: 81-82).

Göçmen Yerleşimi ve Din

Farklı toplumlara yapılan göçler arasında birçok ortak özellik bulunmaktadır. Castles ve Miller'e (2003: 220) göre, tüm ülkelerde, "göç zinciri ve yerleşim, emek piyasasında bölünme, konut yerleşiminde (segregation) ayrı tutulma ve etnik cemaat oluşturma" ile ilgili alanlarda göç sürecinin işlevleri bir çeşit benzerlik arz etmektedir. Yoğunluğu farklı düzeylerde de olsa, ırkçılık ve ayırımcılık da

¹ Bu paragrafta, entegrasyon, akkültürasyonun bir yönü olmaya indirgenmiştir. Aşağıdaki sorulara verilecek olumlu veya olumsuz cevaplardan oluşacak dört alternatif bulunmaktadır: 1. Göçmen grup ile ev sahibi toplum arasında temas var mıdır? 2. Grubun farklı olan kültürel kimliğini sürdürmesi için dayandığı değer var mıdır?

tüm ülkelerde mevcuttur. Farklılık ise, “devletin göç, yerleşim, vatandaşlık ve kültürel çoğulculuk konularındaki politikalarında (ibid)” görülebilir. Yazarlar, farklılıkları ulus devletin tarihsel oluşum deneyimleri hususuna bağlarlar. Alice Bloch (2002: 80)’a göre, göçmenlerin yerleşimi süreci hakkındaki bilimsel literatürde, merkezi olarak tanımlanan dört önemli konu bulunmaktadır.² Bu temel konular ev sahibi toplumun politik sistemi, göçmenlerin sosyal ağları, göçmenlerin kişisel nitelikleri ve göç koşulları ile ilgilidir. Bunlar da, göç nedenleri, bireysel göçmenlerin gayeleri, yeni ev sahibi toplumdan kültürel uzaklık, dil becerileri, eğitim geçmişi, ortak etnik gruptan kaynaklanan yardımlaşma ve yurttaşlık haklarını elde etme imkânları gibi farklı konuları içermektedir. Tablo 1, göçmenler ve onların cemaatlerinin özellikleri o ve ev sahibi toplumun nitelikleri olarak bunları özetlemektedir. Göçmen yerleşimi süreci bu nedenle, hem geneldir, hem de toplumdan bağımsız niteliktedir. Aşağıdaki bölümde, göçmenlerin yerleşimi ve entegrasyonunda dinin özgün rolüne bir giriş mahiyetinde bu niteliklere daha yakından bakacağız.

Göçmenler/ Göçmen toplulukları	Ev sahibi toplum
Kültürel Entegrasyon	Kültürel Entegrasyon
Kültürel mesafe	Yeni öğelerin kabul edilebilirliği
Dil becerileri	Etnik ilişkiler ve ırkçılık
Sosyal ağlar	Yapısal Entegrasyon
Yapısal Entegrasyon	Ekonomik durum
Eğitim geçmişi	Eğitim imkânları
Ekonomik katılım	Politik entegrasyon
Konut yerleşiminin ayrılması	Vatandaşlık
Politik Entegrasyon	Yasal haklar
Yasal Statüler	Birleştirme stratejileri
Göç	
İstekli veya zorunlu göç	
Hedefler, beklentiler	

Tablo 1: Yerleşim sürecini etkileyen başlıca konular ve göçmen entegrasyonu.

Göçmenler: Göçmenlikten Yerleşikliğe

Çağdaş göç sistemi teorileri, çoğunlukla ilk dönem neo-klasik teorileri, itme-çekme faktörleri olarak bilinen göçle ilgili ekonomik teorileri, gereğinden fazla basit olmaları ve bağlamsal faktörlere gereken önemi vermemelerinden dolayı dikkate almamaktadırlar. Göç sistemi yaklaşımı, daha karmaşık bir faktörler grubu yerine, göç hareketlerini bir bütün halinde açıklamaya ağırlık verir. Bu gelenekte önemli bulgulardan biri, göç veren ülke ile göç alan ülke arasında

² Bloch aslında mülteci ve sığınmacıları ifade etmektedir, fakat onun kullandığı fikirler diğer kalıcı göçmenler için de geçerli olabilmektedir.

tarihî bağlantıların birincil derecede önemli olmasıdır. Bu bağlar ticaret, kültürel alışverişler, imparatorluk- sömürge ilişkisi ve benzeri üzerine temellenebilir. Diğer önemli bir bulgu da, göçlerin aslında geçici olma gayesiyle yapıldığı, fakat sonunda kalıcı yerleşime yol açtığıdır, en azından göçmenlerin bir kısmı için durum böyledir. (Castles & Miller, 2003: 26, 253). Bu, göçmenlerin çoğunun daha önce bir şekilde iletişimde olunan ülkelerden gelmekte olduğu anlamına gelir ve eğer göç hareketleri başladıysa, büyük ihtimalle bu hem kalıcı göçe ve hem de etnik toplulukların oluşmasına yol açacaktır. Dahası eğer yeni bir göç ağı kurulmaya başlandı ise, gelecekte bu ağı sürdürüleceği kuvvetle muhtemeldir.

Göçün nedeni, yerleşim sürecini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. İsteğe bağlı gerçekleştirilen göçlerde, söz konusu insanlar çoğu kez, ekonomik statü ve sosyal refahlarını daha iyileştirmek için son derece motive olmuşlardır. Ev sahibi toplumda hedefledikleri ilerlemeyi başaramadıkları takdirde, genellikle çocuklarına daha iyi hayat şartları sağlamak için harekete geçerler. İstekli göçmenler, sonraki göç dalgaları onların ailelerini getirir de, ilk başta, genellikle genç olduklarından, en verimli çalıştıkları yıllarındadırlar. Zorunlu göçte ise (mülteciler, siyasi sığınmacılar, köleler), göçmenler kökenleri bakımından daha fazla çeşitlilik arz etmekte olup, her yaşta ve farklı hayat tarzlarına sahip insanları kapsamaktadır. Bu göçmenlerde, aynı zamanda göç etme kararlılığı daha az düzeydedir. Bu göçmenlerin kendi ülkelerinden ayrılmaları çoğunlukla, gönüllü göç olayından daha sarsıcıdır. Aslında bunların çoğu, zorunluluk olmamış olsa göçü seçmeyeceklerdir. Gönüllü ve zorunlu göçler arasındaki farklara rağmen gerçek hayatta daima, keskin bir ayırım yapmak söz konusu olmamaktadır, ancak yine de bu farklar göçmenlerin yeni ev sahibi toplumda yerleşimlerinde büyük rol oynamaktadır. (Bloch, 2002).

Bazen dinî konular da göçe karar ya da gerekçe sağlar. Bazı insanlar, dinî inançlarından dolayı zulme uğramış olabilmektedir, dışarıya göçün tek yol olduğu İran'daki Bahaîler gibi. Bazı devletler daha liberal politikalara sahiptirler ve dini ifade etme özgürlüğünden dolayı göçmenleri kabul edebilmektedirler. Meselâ, Amerika Birleşik Devletleri ilk dönemlerde, zulme uğramış birçok dinî azınlık için önemli bir sığınak olmuştur, günümüzde de bir yere kadar durum böyledir. (Joselit, 2001). Yine, yahudiler, prensipte, İsrail'de oturma imkânına ve hakkına sahip olmalarına rağmen, uluslararası kitlesel göçe sürüklenmişlerdir, meselâ eski Sovyetler Birliğinden. Bazen birinin dini fikirleri göç için bir neden ve tetikleyicidir, hristiyan misyonerlerin durumu buna uygun bir örnektir. Robert Montgomery (2003)'ye göre, Kuzey Amerika'dan 400,000 gibi çok sayıda misyoner Dünyanın diğer bölgelerine gönderilmiştir, demek ki sayıların önemsiz olduğunu da söyleyemeyiz. Göç araştırmaları, uluslar arası göçlerin çoğunu harekete geçiren nedenlerin ekonomik olduğunu iddia etmesine rağmen, (Castles & Miller, 2003), dinî istek ve amaçları göçün olası nedenlerinin dışında tutamayız. Bu durumda, dinler göçün nedenini etkilediği gibi, göç edilecek ülkenin seçimini

de belirlemektedir.

Göçmenlerin kültürel ve sosyal nitelikleri çok önemlidir. Dil becerisi, eğitim, sosyal ağlar ve çoğunluk toplumu ile kültürel mesafe, entegrasyon sürecinde önemli bir rol oynar. (bu faktörler konusunda daha geniş bir tartışma için bakınız. Bloch, 2002; Castles & Miller, 2003). Göçmenler hakkında şöyle yaygın bir stereotip mevcuttur; göçmenlerin ya asimile edilmesi gerekir ya da yeni ev sahibi toplumda kendi 'geleneksel yaşam tarzları'nı sürdürürler, özellikle bu, bir kültürel öteki sunan bir stereotiptir, gerçek ise bir hayli farklıdır. Çoğu göçmen kendi geçmişinin bazı yönlerini korumaya çalışır, fakat yine de aktif olarak yeni pratikleri de denemeye gayret gösterir. Aynı şey din ile ilgili konularda da söz konusudur. Eğer hâkim toplum göçmenlerin dinî ve kültürel pratiklerini desteklemiyorsa, bu durum kaçınılmaz olarak bazı değişikliklere neden olacaktır. Din ile ilgili bu kültürel entegrasyon süreci, 'inculturation' (kültür ile bütünleşme), 'contextualisation' (şartlara uydurma, bağlamsallaştırma) 'indigenisation' (yerleştirme), 'syncretism' (bağdaştırmacılık)* gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. (Warner, 1998: 9).

Yapısal entegrasyon aracılığı ile göçmenler toplumsal yapının bir parçası haline gelirler. Yapısal entegrasyonun dine özgü yönlerine gelince, dinî örgütlenmeler şüphesiz göçmen gruplarının çoğu arasında gerçekleşen en yaygın sosyal birliktelik alanlarındandır. Hristiyan, müslüman, budist ve Hindu örgütlenmeler, hem insanların görünüşte temsili hem de söz konusu grupların işbirliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu örgütlenmeler, giyim, beslenme biçimi, cinsiyet rolleri ve içinde bulundukları toplum ile ilişkiler gibi pratik meseleler aracılığıyla entegrasyonun tartışıldığı mekânlardır. Çoğu göçmen için en çok dikkat çeken toplanma yerlerinden olan örgütlenme türleri, aynı zamanda onların çoğunluk toplumu ile iletişiminin sağlandığı platformlar olarak işlev görmektedir. Bunlar, sosyal sermayenin geliştiği, iş ve ortak bulma mekânları olmanın yanı sıra, yabancı çevrede ilk dönemlerde göçmenler için teselli kaynağı olan topluluklardır. Dinî örgütlenmelerin önemli niteliklerinden biri, başlangıç aşamalarında, din uzmanlarının memleketlerinden sadece nadiren gelmesidir. Bu durum, sıradan insanların rolünün, dinî otoritenin geleneksel şekillerinin bozulmasına sebep olacak şekilde artmasına yol açmaktadır. Göçmenler çoğunlukla da yerel ortalamadan daha fazla dindar görünürler. (Park, 1994: 153-154; Warner, 1998).

* Bu kavramlar, özellikle Katolik Kilisesinin II. Vatikan Konsilinden sonra, Hristiyanlığı, içinde bulunduğu toplumun kültürel ortamı ile uyumlu hale getirmek ve söz konusu kültürel çevreyi de Hristiyanlık ile uyumlu kılmak amacıyla geliştirdiği stratejileri tanımlamakta kullanılmaktadır. Inculturation, Kilisenin Hristiyanlık değerlerini o bölgedeki halkın kültürü ile bütünleştirilmesi ve bu arada yerel kültürün de Hristiyan kültürüne uyum yönünde değiştirilmesi, contextualism, Hristiyan değerlerine itibak ettirme, indigenisation, Hristiyan kültürünün toplumun kültürü ile uyumlu hale getirilmesi, syncretism iki farklı kültürün uyumlu bir şekilde senteze ulaştırılması anlamlarında kullanılmaktadır (Çevirenin notu).

Göçmenlerin dinî örgütlenmeleri hakkında Turku kentinde yaptığım araştırmada, apaçık ortaya çıkmıştır ki, dinî örgütlenme süreci, Finlandiya toplumuna yapısal adaptasyonun önemli bir aracı olmuştur. Burada göçmenlerin ve yerel otoritelerin bilinçli çabaları ile birçok dinî örgüt kurulmuştur. Göçmenler, dinî mekanları desteklemek veya kiralamak ile ilgili pratik meseleleri yürütebilecek yöntemlere ihtiyaç duymakta iken ve otoriteler de kendi çokkültürcü entegrasyon projelerini tartışacakları, işbirliği yapacakları ortaklara ihtiyaç duymaktadırlar. (Martikainen, 2004). Bu nedenle, bu makalenin kavramsal çerçevesi, hem kültürel hem de yapısal entegrasyon açısından değerlendirilebilir. Dahası, yerli göçmenler, örgütlenmeler aracılığı ile sivil toplum aktörleri olmuşlardır, ayrıca sahip oldukları sosyal alanları yaratarak, kültürel entegrasyona dâhil olan bir unsur olmuşlardır. Örnekler, entegrasyonun farklı alanları arasında keskin sınırlar varsaymanın ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

Stephen Castles, Mark Miller ve John Berry tarafından tanımlanan kavramlar aracılığı ile kültürel ve yapısal entegrasyona bakacak olursak, dinî örgütlere üyelik ile ilgili olası sonuçlar şu şekildedir: bir birleştirme/asimilasyonist (assimilationist) strateji, göçmenlerin mevcut olan temel dinî örgüte katıldığı bir durumdur. Meselâ, Finlandiya'da Evangelic Lutheran ve Ortodox Kiliseler çok sayıda göçmen kökenli yeni üye kabul etmişlerdir. Çoğu durumda kendileri tarafından oluşturulan yeterli yapılar bulunmamaktadır, fakat yine de göçmenler mevcut aktivitelere katılmaktadırlar. Bazen küçük grup aktiviteleri de, daha büyük kiliselerde ana dillerde yapılır. Bunlar etnik cemaatlere veya entegrasyona örnekler olarak görülebilir. (Berry'ye göre). Diğer yaygın bir seçenek, özgün-etnik dinî cemaatlerin kurulmasıdır. Rus Ortodox veya Anglican cemaatleri gibi. Avrupa'da yeni Hristiyan azınlık kiliselerinin çoğu, etnik topluluklara örnek olarak anlaşılabilirler. Bu dinî gruplar, Avrupa'da göçmen dinlerinin genel tartışmasında ilginin merkezinde yer almayıp, ilgi odağı olmaktan uzaktırlar. (Martikainen, 2004). Dinî ve etnik azınlıklara (separation/segregation-kendini ayrı tutma/ayırım yapma) gelince, malzemenin çoğunun göçmenler ve din üzerine yapılan dinî çalışmalar ile üretildiğini görmekteyiz. Bilhassa İslâm, ilginin merkezi konumundadır.³

Politik entegrasyona gelince, göçmenler çoğunlukla ev sahibi toplumun politikalarına bağlıdırlar. Yasal haklar, vatandaşlık ve katılım yetkisi onlara verilmiştir veya verilmemiştir. Her halükârda, politik sistemin göçmenlerle işbirliğine gitmesi süreci uzun bir zaman almaktadır, böylece onlar kendi gelişimlerini bizzat kendileri sağlayabilirler. Bu kuralın istisnaları meselâ, Avrupa Birliği ülkelerindeki diğer Avrupa Birliği vatandaşları, eski kolonilerden gelen bazı göçmenler ve diğer ikili anlaşmaların olduğu devletlerin vatandaşlarıdır. Nordic (Kuzey Avrupa

³ Araştırmanın saptamaları göstermektedir ki, sadece son zamanlarda Hristiyan olmayan cemaatlerin daha fazla ilgi çektiği Amerika Birleşik Devletleri'nde, tam tersi durumlar gelişmektedir. (bk. Warner, 1998)

ülkeleri) ülkelerdeki yaygın iş piyasasında olduğu gibi. Bu durumlarda, ulusal seçimlere katılımlarına izin verilmese bile göçmenler, yerel seçimlerde oy kullanabilmekte ve bu sayede toplumdaki pozisyonlarını geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Ev Sahibi Toplum: Yeni Gelenler İçin Fırsatlar ve Zorluklar

Devlet ülkeye girebilecekler için tek taraflı karar verme hakkına sahiptir ve aynı zamanda kendi ülkesindeki şartları etkileyecek şekilde, çeşitli göçmen türleri için farklı haklar tanımaktadır. Devlet, birinin yasal statüsünün olup olmadığını, mesela, yasal bir yabancı, geçici ziyaretçi, sığınmacı veya mülteci gibi, veya birinin neyi yapabileceğini ve neyi yapamayacağını belirler. Neredeyse kendilerine tanınmış hiçbir güvence veya hakka sahip olmayan yasadışı göçmenler ile ilgili durum çok açıktır. Bu nedenle ev sahibi toplum, yeni gelenlerin toplumun eşit üyeleri olma imkânları konusunda önemli rol oynar. Göçmenlerin eşit fırsat imkânlarının açıkça sınırlandırılmasının hem tarihi hem de çağdaş birçok örnekleri vardır. Bu sınırlamalar vatandaşlığın ve insan haklarının yok sayılmasını ve kültürel ve dinî pratiklerin kısıtlanmasını içermektedir. Bu gibi eylemler, sorunlu grupları etkili bir biçimde marjinalleştirir, Güney ve Kuzey Amerika'ya köle ticareti bunun en güzel örneğidir. Afrikalı-Amerikalı azınlık hala köleliğin sonuçlarından ızdırap çekmektedirler. (Kivisto, 2002: 62-71). Kısaca, ev sahibi toplum yeni gelenler için, çok kısıtlanmış sınırlar dahilindeki etnik bir gettonun ötesinde birşey gerçekleştirmelerini hemen hemen imkânsız kılabilir. (Bloch, 2002; Castles & Miller, 2003). Bu ortamda, devlet, politik entegrayon için imkânların çoğunu kontrolünde bulundurmaktadır.

Castles'e göre (Castles & Miller, 2003: 249-252), modern devletler için üç farklı temel seçenek vardır. Bunlar, ayrımcı dışlayıcılık, asimilasyoncu ve çok kültürlü modellerdir. Ayrımcı dışlama modeli, göçmenlerin toplumun belirli alanlarına girmesine izin verilmesi, (meselâ, iş piyasası), fakat bazı başka alanlara da (meselâ, sağlık sistemi ve vatandaşlık) girişlerinin kısıtlanması durumudur. Bu tür ülkeler, Batıda, Almanya ve Avusturya gibi geleneksel misafir işçi alan ülkeleri kapsar. Asimilasyonist model, göçmenlerin çoğunluk toplumuna benzemesi beklentisi taşıyan tek taraflı entegrasyon olarak tanımlanabilir. Çağdaş Batı toplumlarından bu modele en iyi örnek Fransa'dır. Fakat Batı'da bu yaklaşım çoğunlukla terk edilmektedir. Çokkültürcü (çoğulcu) model, büyük oranda kültürel çoğulculuğu benimser, fakat hâlâ devlete sadakat beklentileri de sürdürmektedir. Büyük ölçekte göç alan ülkelerin çoğu, en azından bir dereceye kadar çokkültürcü yaklaşımı benimsemektedir. Bazen din bu politikaları yönlendiren bir faktör olmaktadır, fakat nadiren açık etki etmektedir. Resmi devlet politikaları epey önemli olsa da, diğer faktörleri de hesaba katmak gerekir. Apaçık bir şekilde, yasal olarak tanımlanmış sınırlamaların yanı sıra, daha az görülebilir olup etkili olan çeşitli engeller de mevcuttur. Etnik kökeninden veya dinî aidiyetinden ve kadınlara ayrımcılık (glass-ceiling') uygulamalarından dolayı iş elde etmede

yaşanan zorluklar şeklinde ortaya çıkan doğrudan ve yapısal ırkçılık bu kapsamdadır.

Dine gelince, daha önce de ifade edildiği gibi, yapısal entegrasyon, en başta dinî cemaatler aracılığı ile gerçekleşir. Yeni gelenlerden, kendi çabaları ile dinî kuruluşlarını yaratma esnasında, yerel yasa koyucuları ve cemaatlerine ait gelecekleri takip etmeleri beklenir. Stephen Warner (1998), hangi din olduğuna bakmaksızın, Amerika Birleşik Devletleri'nde genellikle göçmen dinlerinin gönüllü olarak örgütlendiğini, kâr amacı gütmeyen kurumlar olduklarını ve Protestanlığın örgütsel şekillerini anımsattığını ifade etmektedir. Ebaugh and Chafetz (2000)'in Houston'daki birkaç inanç cemaati hakkındaki bulguları, Svanberg and Westerlund (1999: 15)'in İsveç'teki müslüman cemaatler ile ilgili bulguları ile benzerlik arz etmektedir. Göçmenlerin yapısal entegrasyonu ile onların dinî cemaatleri, çokkültürlü politikalarda merkezi öneme sahiptir. Yerel ve devlet otoriteleri göçmenlerin kendi örgütlenmelerini gerçekleştirmelerini, beklemekte ve desteklemektedirler. Bu nedenle göçmenler çokkültürcü projede müzakere ortağı olabilmektedirler. Dinî cemaatlerin, yerel düzeyde inançlar arası iletişime ve benzeri girişimlere iştirak etmek suretiyle, ulusal konseyler tarzında olmaları beklenebilmektedir. Çokkültürlü politikalar, bu nedenle, çoğunluk toplumu tarafından algılandığı gibi, farklılıkların örgütlenmelerini beklemekte ve bunları desteklemektedir.

Kültürel entegrasyona gelince, genellikle ev sahibi toplum, kültürel hayatı, değerler sistemini ve gelenekleri şekillendiren bir veya iki temel dinî geleneğe sahiptir. Bunun örnekleri, takvimi (yıllık ve haftalık), cinsiyet ilişkilerini ve beslenme alışkanlıklarını içerir. Meselâ bazı dinler, diğer bazıları için sosyal hayatın çok önemli bir unsuru olan alkollü içeceklerin tüketimini yasaklamaktadır. Bu gibi hususlar, göçmenlerin çoğunluk toplumu ile işbirliği imkânlarını sınırlandırabilmektedir. Kültürel entegrasyonun bir yönü de, göçmenler ile çoğunluk toplumu arasında dinî yakınlık veya uzaklıktır. Helen Rose Ebaugh and Janet Saltzman Chafetz (2000:325-330) göçmenlerin, çoğunluk toplumunun dininden olup olmamasının büyük oranda önemli olduğunu ifade etmektedirler. Kültürel ve dinî farklılık ne kadar az olursa, göçmenler için, kendi dinî aktivitelerini sürdürmeleri o derece kolay olur. Göç aynı zamanda, azınlık konumundan çoğunluk konumuna geçmeyi de sağlayabilir veya aksi yönde tam tersini de meydana getirebilir. Bu durum çok basittir, fakat özellikle önceki dinî azınlıklar için büyük fark yaratabilmektedir. Bununla beraber, aynı coğrafik-kültürel ortamdan olan insanların farklı dinî geçmişe sahip olabileceklerini hatırlamakta yarar vardır. Bu nedenle, meselâ, İran'dan gelen göçmenler, Müslüman, Hristiyan, Bahaî, Mandaist olabilir. Tüm bu dinler, yerel olarak gayet farklı yasal statülere sahip olabilirler, ev sahibi toplumda da pozisyonları oldukça farklılaşabilmektedir. Ancak sorun, ev sahibi toplumda entegrasyon açısından önemlidir. Dahası, birçok durumda, çoğunluk toplumunun dininden farklı bir dinin, dinî

yeniden canlanmaya yol açabildiği de ifade edilmektedir. (Warner, 1998).

Özet ve Değerlendirme

Bu makale, göçmen kökenli nüfusun, yeni ev sahibi toplumda entegrasyonu ve dinin rolü hakkında bir genel bakış sunmaktadır. Entegrasyon, 'bireysel veya grup olarak göçmenlerin yeni ev sahibi toplumun çeşitli sosyal alanlarına ve kesitlerine dâhil olma süreçleri şeklinde tanımlanmıştır. Entegrasyon, hem göçmenlerin hem de ev sahibi toplumun, kendi etkileşimlerinin bir sonucu olarak, yeni durumlara uyum sağlaması ile gerçekleşen iki yönlü bir süreçtir. Entegrasyonun ulusaşırı boyutları da bulunmaktadır.' Öyleyse, bu genel tanımlama, entegrasyonu kültürel, yapısal ve politik biçimleri olmak üzere alt bölümlere ayırmış bulunmaktadır. Ayrıca, uluslararası göçlerin genel bazı nitelikleri de tartışılmıştır. Bu yapı içinde, entegrasyonu etkileyen bir faktör olarak, dinin yeri ve kendine özgü rolüne göz atılmıştır.

Göç ve etnik araştırmalar bağlamında din sıklıkla, diğer faktörlerden biri olarak tasvir edilmektedir. Araştırmamızın sacayakları göz önünde tutulursa, grupların yanı sıra bireysel göçmenler ve ev sahibi toplum açısından dinin birkaç farklı yönde rol oynadığı ortaya çıkmaktadır. Bireysel göçmenler ve onların aileleri için dinî meseleler, kültürel entegrasyon açısından merkezi öneme sahip olabilmektedir. Meselâ, bunlar, sosyal ilişkilerin bir parçası olan alkol tüketimi gibi ev sahibi toplumun bazı yaygın geleneklerini kabul etmeyebilirler. Yapısal entegrasyon konusunda ise, göçmen dinî örgütleri, genellikle etnisite ile bağlantılıdır ve kiliseler, camiler ve tapınaklar sosyal toplanma mekanları olup, diğer şeylerin yanı sıra, sosyal ağlar ve sermaye yaratma, rehberlik talep etme ve iş arama imkânı yaratabilmektedirler. Bu mekânlar, hem sosyal toplantı alanlarıdır hem de azınlık toplumunun, çoğunluk toplumu karşısındaki kamusal temsilcilikleridir. Politik entegrasyon, büyük oranda devlet politikalarının kontrolündedir ve göçmenler bu süreci etkilemede çok daha kısıtlı olanaklara sahiptirler.

Bu makalenin temel mesajı, entegrasyonun karmaşık bir süreç olduğu ve dolayısıyla tek merkezi yörüngesinin olmadığıdır. Verili bir sosyal çevre içinde, entegrasyon süreçlerini incelediğimizde, bağlama dayalı olarak özgün önemi bulunan, dikkate almamız gereken, çok sayıda farklı değişken bulunmaktadır. Dinin bireyler ve gruplar arasındaki pozisyonu da farklılık arz etmektedir, fakat aslında şu alanlarda etkili olduğu görülmektedir: grup oluşturmada, aile hayatında ve birey- toplum ilişkilerinde, özellikle değerler ve geleneklerde. Bununla birlikte din, entegrasyon sürecinin tüm boyutlarında köklü bir rol oynayabilmektedir. Bu göstermektedir ki, kültürel etkileşim ve entegrasyon analizlerinde dine daha merkezi bir yer verilmelidir ve sadece etnisitenin bir yönü sayılmaya indirgenmemelidir. Son yıllarda göçmenlerin dinî yaşamlarına ilginin artması da sebepsiz değildir.

KAYNAKLAR

- Appadurai, Arjun (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis:University of Minnesota Press.
- Baumann, Martin (2000) *Migration, Religion, Integration*. Marburg: Diagonal Verlag.
- Baumann, Martin (2002) 'Migrant Settlement, Religion and Phases of Diaspora'. *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic, Relations*, 33/34/35: 93-117.
- Bloch, Alice (2002) *The Migration and Settlement of Refugees in Britain*. New York: Palgrave.
- Castles, Stephen and Mark Miller (2003) *The Age of Migration: International Population, Movements in the Modern World*. Third edition, revised and updated. New York:Palgrave.
- Cohen, Robin (1997) *Global Diasporas: An introduction*. London: UCL Press.
- Ebaugh, Helen and Janet Saltzman Chafetz, eds (2000) *Religion and the New Immigrants: Continuities and Adaptations in Immigrant Congregations*. Walnut Creek, CA: Altamira.
- Ebaugh, Helen and Janet Saltzman Chafetz, eds (2002) *Religion across Borders: Transnational Immigrant Networks*. Walnut Creek, CA: Altamira.
- Featherstone, Mike & Scott Lash, eds (1999) *Spaces of Culture: City – Nation – World*. London:Sage.
- Haddad, Yvonne Yazbeck and Jane I. Smith, eds (2002) *Muslim Minorities in the West: Visible and Invisible*. Walnut Creek, CA: Altamira.
- Hannerz, Ulf (1996) *Transnational Connections*. London: Routledge.
- Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt and Jonathan Perraton (1999) *Global Transformations: Politics, Economy and Culture*. Cambridge: Polity.
- Joselit, Jenna Weissman (2001) *Immigration and American Religion*. New York: Oxford University Press.
- Kamali, Masoud (1997) *Distorted Integration: Clientization of Immigrants in Sweden*. Uppsala, Uppsala Multiethnic Papers no. 41/Centre for Multiethnic Research, Uppsala University.
- Kivisto, Peter (2002) *Multiculturalism in a Global Society*. Oxford: Blackwell.
- Knott, Kim (1997) 'The Religions of the South Asian Communities in Britain', in John Hinnels (ed) *The New Penguin Handbook of Living Religions*. London: Penguin, 756-774.
- Levitt, Peggy (2001) *The Transnational Villagers*. Berkeley: University of California Press.
- Martikainen, Tuomas (2004) *Immigrant Religions in Local Society: Historical and Contemporary Perspectives in the City of Turku*. Åbo: Åbo Akademi University Press.

- Min, Pyong Gap & Jung Ha Kim, eds (2002) *Religions in Asian America: Building Faith Communities*. Walnut Creek: Altamira.
- Montgomery, Robert (2003) The Ultimate Religion Motion: Missionaries. A paper Presented at the annual meeting of the Society for the Scientific Study of Religion, Norfolk, Virginia, USA, 24 – 26 October 2003.
- Nielsen, Jørgen (1995) *Muslims in Western Europe*. Second edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Park, Chris (1994) *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*. London: Routledge.
- Rex, John (1996) Ethnic Minorities in the Modern Nation State: Working papers in the theory of multiculturalism and political integration. London: Macmillan. Religion, Immigrants and Integration 13
- Svanberg, Ingvar & David Westerlund (1999) 'Från invandrarreligion till blågul islam? 50 år av organiserad muslimsk närvaro', in Ingvar Svanberg & David Westerlund (eds) *Blågul islam? Muslimer i Sverige*. Nora: Nya Doxa, 9-29.
- Wahlbeck, Östen (1999) *Kurdish Diasporas: A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities*. London: Macmillan.
- Wahlbeck, Östen (2002) 'The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities', *Journal for Ethnic and Migration Studies*, 28 (2): 221-238.
- Warner, Stephen R. (1998) 'Immigration and Religious Communities in the United States', in R. Stephen Warner and Judith G. Wittner (eds.) *Gatherings in Diaspora: Religious Communities and the New Immigration*. Philadelphia: Temple University Press, 3-34.